

Játékok a XVI. században, Juan Luis Vives műveiben

Kéri Katalin

Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, Neveléstudományi és Pszichológiai Intézet
Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Óvó- és Tanítóképző Tanszék,
egyetemi tanár, DSc 0000-0003-1850-3282

KEYWORDS

- *Renaissance era*
- *Juan Luis Vives*
- *history of children's games*
- *Latin language teaching*
- *playful pedagogical methods*

KULCSSZAVAK

- *reneszánsz kor*
- *Juan Luis Vives*
- *gyermekjátékok története*
- *latin nyelvtanítás*
- *játékos pedagógiai módszerek*

ABSTRACT

Games in the 16th Century, in the Works of Juan Luis Vives | During the Renaissance, several works focusing on games were written across Europe. These books primarily centered on games for adults, such as ball games, board games, card games, and the regulation of gambling. However, sources from the humanist era also provide insights into the history of childhood and children's games. This study presents two such sources. It focuses on the works of the influential Spanish humanist Juan Luis Vives (1492–1540), who left a significant legacy as both a writer and teacher. Specifically, the study examines the dialogues about games in his book *Linguae latinae exercitatio* (Latin Language Exercises), published in Basel in 1539 and designed for teaching Latin, as well as relevant sections from his pedagogical treatise *De disciplinis* (On the Disciplines), written in 1531.

The study addresses two main research questions: first, whether and how playfulness and engaging teaching methods appeared in these sources; and second, what specific games played by children 500 years ago were described by Vives. In conclusion, these works emphasize the importance of playfulness and game-based learning as essential methods in the educational process. Additionally, they provide detailed descriptions of outdoor children's games from the 16th century, primarily associated with the places where the author spent his youth—Valencia and Paris. Vives's writings are among the earliest European sources available to researchers interested in the history of children's games.

ABSZTRAKT

A reneszánsz időszakában kontinensünkön több olyan mű is született, amely a játékokról íródott. Ezeknek a könyveknek a középpontjában többnyire a felnőttek játécai (labdajátékok, társasjátékok, kártyajátékok, a szerencsejátékok szabályozása) álltak. A gyermekortörténet, a gyermekjátékok múltjának a megismeréséhez is találunk már forrást a humanizmus idejéből, a tanulmány ezek közül mutat be kettőt. A kiemelkedő hatású, íróként és tanárként is jelentős életművel rendelkező, spanyol származású humanista, Juan Luis Vives (1492-1540) művei közül az 1539-ben Bazelban kiadott *Linguae latinae exercitatio* (Latin nyelvi gyakorlatok) című, a latin nyelv tanításához készített könyve játékokról szóló dialógusai, valamint a *De disciplinis* (A tanulmányok rendszeréről) című, 1531-ben írt pedagógiai rendszertana témához kapcsolódó részletei kerülnek részletesebb bemutatásra ebben a tanulmányban. Két fő kutatói kérdésünk az volt, hogy megjelent-e és hogyan a játékoság, az érdekes tanítási mód a forrásokban, másrészt az, hogy milyen konkrét, a gyermekek által 500 évvel ezelőtt játszott játékokról írt Vives. Összegezve megállapíthatjuk, hogy ezekben a könyvekben megjelent egyrészt a játékoság, a játékokkal tarkított tanulás kifejtése és ajánlása, mint a pedagógiai folyamat fontos módszere. Részletes bemutatásra kerültek továbbá a XVI. század olyan, főként szabadtéri gyermekjátékai, amelyek a szerző gyermek- és ifjúkorának helyszíneire, Valencia és Párizs városához kötődtek. A spanyol humanista művei Európában a legkorábbi olyan források között említhetők, amelyekből a gyermekjátékok története iránt érdeklődő kutató tájékozódhat.

Bevezetés

A gyermekkortörténet kutatása során gyakran lehet olyan írott vagy képi-tárgyi forrásokkal találkozni, amelyek a játéktörténethez kapcsolódnak. Ilyen kútforrások már az ókori államok időszakából is maradtak ránk, igen gazdag leletanyaggal rendelkezünk például az óegyiptomi, az antik görög és római idők-ből. A többi között babák, állatfigurák, kishajók, kicsi edények, dobókockák, társasjátékként használt táblák, a hintázás és a labdajátékok ábrázolásai jelzik, hogy a felnőttek már évezredekkel ezelőtt is fontosnak tartották azt, hogy a gyermekek – ezzel nem csupán szórakozva, hanem a felnőttkori szerepeikre, feladataikra is készülve – játsszanak.

Játéktárgyak, játékleírások és -ábrázolások a középkori évszázadokból is nagy számban maradtak fenn, a reneszánsz korszaka pedig játéktörténeti szempontból valóságos áttörést hozott. Ennek az egyik nagyon fontos oka az volt, hogy a humanizmus idején sokat változott kontinensünkön a gyermekszemlélet, átalakulóban volt maga a nevelés és oktatás. A korszak legjelesebb, sokszor máig tartó hatást gyakorló gondolkodói igyekeztek minél részletesebb útmutatásokat, a korábbiaknál hathatósabb segítséget adni a szülőknek, tanároknak, nevelőknek. Nevelési-tanulmányi tervek születtek, versben, levélben, olykor regényes formában vagy utópiaként megfogalmazott pedagógiai koncepciók láttak napvilágot, és jutottak el a könyvnyomtatás XVI. századi felfutásának köszönhetően szélesebb csoportokhoz. *Maffeo Vegio* (1407-1458), Rotterdami Erasmus (1466-1536), Juan Luis Vives (1492-1540) és mások rendszerbe foglalt pedagógiai eszméikkel, illetankönyvekkel, nyelvkönyvekkel, tanács-gyűjteményekkel, egyénre szabott tanulási tervekkel segítették a tanuló fiatalokat.

A korszakban az eredményesebb ismeretszerzés érdekében több szerzőnél is felmerült a játékosság, a gyermekekkel, a diákokkal való szeretetteljes bánásmód, az érdekes tanítási módszerek, az iskola, a kolostor falain túllépő, a természetbe ágyazott, megfigyelésekre, önállóan szerzett tapasztalatokra alapozott ismeretszerzés, a mozgás, a séták és kirándulások, a vidámság és a szemléltetés középpontba állítása. A reneszánsz idején keletkezett játékgyűjteményeket ebből a szempontból, az átalakulóban lévő nevelési eszmények és didaktikai eljárások oldaláról is érdemes értelmezni és értékelni. Ez igaz Juan Luis Vives, spanyol humanista gondolkodó, tanár és író pedagógiai műveire és kiterjedt levelezése darabjaira is, melyek közül ebben a tanulmányban a *Linguae latinae exercitatio* (Latin nyelvi gyakorlatok) című, a latin nyelv tanításához készített könyve játékokról szóló dialógusai, valamint a *De disciplinis* (A tanulmányok rendszeréről) című pedagógiai rendszertana témához kapcsolódó részletei kerülnek részletesebb bemutatásra.

Késő reneszánsz kori források a játékról

Élisabeth Belmas játéktörténeti, 2006-ban megjelent könyvében a késő reneszánsz XVI. századi időszakától kezdve a felvilágosodás koráig számba vette azokat az európai műveket, amelyek a játékokról szóltak. Ezek közül az első az a könyv, amely 1520-ban készült el Stephanus de Costa tollából, *Tractatus perutilis super ludis licitis et illicitis editus et pluribus denique labeculis extersus: cis Alpes characteribus eneis nunc primum excusus* címmel. Ezt Olivier Gouyn *Le Mespris et contennement de tous jeux de sort* című munkája követte 1550-ben, mely nem gyermekjátékokról, hanem a korszakban igen megnövekedett számú szerencsejátékokról és azok szabályozásáról íródott. Említhető még Pasquier Joostens, flamand orvos Bázelen 1561-ben kiadott, ugyancsak a szerencsejátékokról írott *Alea, sive de curanda ludendi in pecuniam cupiditate*, vagy a francia Lambert Daneau (1530-1595) *Brieve remonstrance sur les jeux de sort, ou de hazard, et principalement de dez ou de cartes: en laquelle le premier inventeur desdits jeux, et maux infinis qui en adviennent, sont declarez: contre la dissolution de ce temps* című, főként a kártyajátékokra fókuszáló műve. Látható tehát, hogy a XVI. században a szerzők leggyakrabban nem a gyermekjátékok, hanem a játékszenvedély, a szerencsejátékok és azok szabályozása oldaláról tárgyalták a témát.

Éppen emiatt játéktörténeti szempontból egyedülálló érték minden olyan munka, mely a gyermekek játékait mutatja be. A neveléstörténetírás a gyermekkortörténet egyik legkorábbi és leghitelesebb, nem csupán a gyermekképről, hanem (még inkább) a gyermekfelfogásról, a gyerekek mindennapi életéről szóló forrásokként Vives fentebb már említett könyveit tartja számon, amelyek a játékoságról, a játék fontosságáról, valamint a XVI. század elején közkedvelt gyermekjátékokról és a labdajátékokról is fontos szövegrészeket tartalmaznak. Ezek a könyvek előfutárai minden olyan későbbi, az újkortól már növekvő számban keletkezett műnek, amelyek szöveges és/vagy képi forrásként a gyermekjátékokat mutatják be.

Juan Luis Vives életútja

Juan Luis Vives 1492-ben született a spanyolországi Valenciában. Gyermekek és ifjúkorát szülővárosában töltötte el, ám csak nagyon keveset tudhatunk meg arról, hogy milyen körülmények között.¹ Édesapja a latin nyelvkönyvben is megörökített Filopono mester iskolájába íratta be a tehetséges

¹ Ennek az alfejezetnek egy korábbi, a tanulmány szerzője által írott szövegváltozata 2017-ben már megjelent, *Egy páratlan gyerekkor-történeti forrás a reneszánsz korból: Vives latin nyelvkönyve* címmel.

kisgyermeket, azután pedig az Estudi Generalba ment, mely 1500 januárjában nyitotta meg kapuit. Vives itt különösen a latin nyelvben művelte magát, ahol a tanára Jeromos Amiguet volt, emellett görögül tanult Bernardo de Navarrótól. Valenciái diákévei alatt Vives nemcsak humán tudományokat, de jogot is hallgatott (Porto-Bompiani, 1973:936). 1509-ben az apja biztatására Párizsba ment és a Sorbonne-on folytatta tanulmányait. Az ifjút a francia fővárosban is ugyanazok a skolasztikus oktatási módszerek várták, melyek ellen már hazájában is lázadott. 3 évet töltött el Párizsban, ahol elsősorban filozófiát hallgatott, különösen a spanyol nominalisták érdekelték. Tanult még retorikát, jogot, természettudományokat, és Dullardus vezetésével jártasságot szerzett az irodalomban (Guy, 1985:74-75). A Valenciában családját üldöző inkvizíció miatt a szülőföldjére nem tért többé vissza, 1512-ben Párizsból Flandriába ment, és ott előbb Brugge, majd 1516-tól Leuven városában élte le élete nagyobb részét (angliai kitérőkkel). Leuvenben Vives először Guillermo de Croy nevelője volt, az 1519-es év pedig már az egyetem katedróján találta őt, aki fiatal kora ellenére addigra már ismert volt tudós körökben: tanító célzatú szónoklatai és egyéb írásai elismertté tették, szókimondására és ékes latinságára még Erasmus és Morus is felfigyelt. Itt, Leuvenben ismerkedett meg

Erasmusszal, akihez élete végéig szoros barátság fűzte. Számos levél tanúskodik a barátságukról, melynek alapja hasonló gondolkodásmódjuk volt: a skolasztikus pedantériával szembeni ellenállásuk, valamint az új módszerek keresése, a latin nyelv helyes használatáért való harc kötötte össze őket. Vives tanított egyetemeken és nevelte mások kisgyermekait. Tanítványai között volt Margarita Valladaura, akit később, mikor a lány felnőtt, feleségül vett, valamint V. Károly fia, Fülöp herceg, Montjoy Vilmos és az angol királykisasszony, Tudor Mária. Barátja volt Erasmus mellett Thomas Morus, Guillaume Budé, Thomas Wolsey és VIII. Henrik első felesége, Aragóniai Katalin. Erasmus és Budé mellett kortársai Viveset tartották a humanista triumvirátus harmadik tagjának. 1540-ben Brédában érte utol a halál.

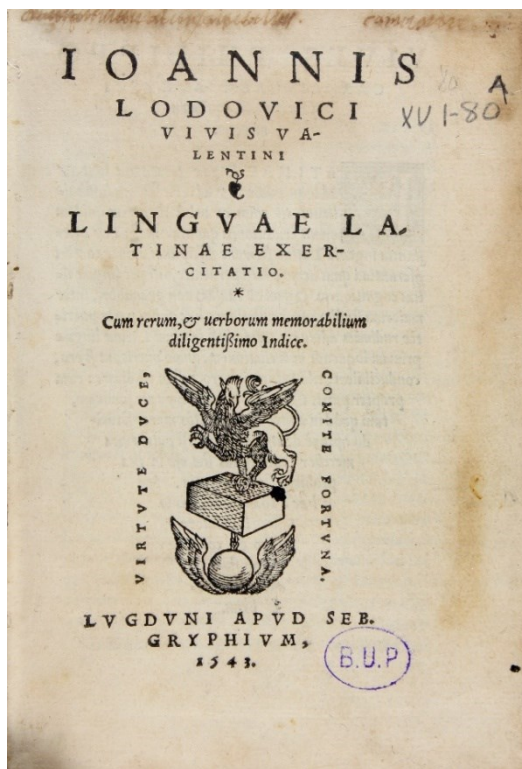

1. kép: Juan Luis Vives
(Forrás: The New York Public Library
URL: <https://tinyurl.com/z733jz2y>)

(Keresztény hitre áttért, zsidó származású családja történetéről, Vives életéről részletesebben l.: Kéri, 1993) A filozófiatörténészek Bacon és Descartes előfutárának tartják (Prat, 1981:6), pedagógiai rendszeralkotóként pedig egyértelműen Comenius elődjének tekinthető, aki műveiben többször hivatkozott is rá. Nyelvészeti munkái kapcsán a nagy salamancai grammatikus, Brocense (Francisco Sánchez de las Brozas, 1523-1600) emelhető ki a követői közül.

Vives pedagógiai rendszertana és latin nyelvkönyve

Vives, aki valamennyi művét latinul írta, nagyon termékeny tollú szerző volt, és korának Európájában könyvei, értekezései, valamint a levelei nagy hatást gyakoroltak a művelt humanistákra, különösen filozófiai, pedagógiai és nyelvtudományi tárgyú írásai. Műveinek hatása későbbi korokban is jól kimutatható (például Locke, Bacon, Comenius, Fénelon, Rousseau életművében), és jelentős részük forrásként használható a korabeli Nyugat-Európa általa bejárt, különböző tájainak, városainak a bemutatásához, az eltérő korosztályok életének felidézéséhez. Magyarországon Pázmány Péter (1570-1637) is jól ismerte Vives munkáit: a *Mint kell keresztyén leányt nevelni?* című prédikációja elkészítésekor például biztosan támaszkodott a spanyol humanista lánynevelésről írott gondolataira (H. Kakucska, 1985). Vívestől

2. kép: Vives nyelvkönyve 1543-as kiadásának a címlapja [*Linguae Latinae exercitatio*] (Forrás: *Les Bibliothèques Virtuelles Humanistes*, URL: <https://tinyurl.com/mr28snt6>)

magyarul csak kevés mű jelent meg: első ízben 1779-ben – Szlávay Pál átültetésében – a *Bölcsességhez vezető út* (Szlávay, 1779), 1935-ben pedig Péter János fordításában, *Vives J. Lajos Válogatott neveléstudományi művei* címmel a máig legteljesebb, Kézdivásárhelyen kiadott kötet (Vives, 1935).

Ez utóbbi tartalmazza Vives kétségkívül egyik legkiemelkedőbb, 1531-ben kiadott művét, a *Libri de tradendis disciplinis sive de doctrina Christiana quinque* (A tanulmányok rendszere vagy a keresztény nevelés) című pedagógiai rendszertant. A humanista tudós ebben a könyvében leírta a tantárgyak szerinte logikus rendszerét, meghatározta a tananyag szerkezetét, tartalmát, és többé-kevésbé a tanítás módszereit. Rendszerében nemcsak korának, de napjainknak, a 3. évezred elejének főbb műveltségi csomópontjai is benne vannak. Sokoldalú, művelt és tájékozott, szóban és írásban jól kommunikáló, edzett, egészséges testű, másoknak önzetlenül segítő ember kibontakoztatása volt Vives célja, akit tehát nem csupán szellemi, de testi lénynek is tartott, és ennek megfelelően kívánta nevelni. A tananyag bemutatásán túl Vives ebben a művében írt az iskolaépület helyes elhelyezéséről, valamint a tudományos ismeretek mellett a tanítás megfelelő módszereivel is felvértezett, erkölcsös, példamutató életet élő tanár fontosságáról. A tanulókról írva Vives nagyon fontosnak érezte tehetségük, hajlamaik, viselkedési motivációik megismerését. Képességeik szerint csoportokra osztotta a gyerekeket, leírta a tehetség különböző megjelenési formáit, és ezek alapján differenciált nevelést ajánlott. Fontosabb módszertani ötletei, melyeket e munkájának a 3. könyvében fejtett ki: a) a tanítás legyen színes, érdekes, játékos, a gyermeki lélekhez közel álló; b) a gyermekek emlékezetére nagy figyelmet kell fordítani, ezért szükséges a számos feladat, a gyakoroltatás, a párokban tanulás; c) rendszeresen írásos munkákat kell feladni a gyerekeknek (fordítások, fogalmazások, mondások, szavak gyűjtése stb.). Vives tehát, aki több humanista kortársához hasonlóan helytelennek vélte a megcsontosodott skolasztikus módszereket, az életszerű és sokoldalú ismeretszerzést tartotta jónak, és induktív módon képzelte el a világ megismerését: a közvetlenül megfigyelt dolgoktól, jelenségektől szeretne volna eljuttatni diákjait az elvont eszmények felé. Ebben a művében lépésről lépésre leírta az általa helyesnek tartott nyelvtanítás menetét is, és bár több írásában fejtegette a latin nyelv fontosságát, ennél jóval messzebb jutott: kiemelte – az elsők között Európában – az anyanyelven való tanítás jelentőségét. A kora gyermekkor szerint az anyanyelv helyes elsajátításának ideje, a saját korában nélkülözhetetlennek tartott latin nyelv tanulásának a megkezdését pedig 7 éves kortól képzelte el (Vives, 1935:66-71).

Vives pedagógiai munkásságának fontos sarokkövét jelentették a nyelvekről és a nyelvtanításról írott további értekezései, tankönyvei, levelei. Miként a reneszánsz-kor számos gondolkodója, úgy ő is az eredeti források tanulmányozásában látta a világ igazi, elmélyült megismerésének a kulcsát. Több humanistával együtt ő maga is fáradozott ezért olyan szövegválogatások és nyelvi segédkönyvek összeállításán, melyek megkönnyíthetik a latin nyelv elsajátítását. 1538-ban megírta élvezetes és pergő dialógusokból álló

nyelvkönyvét, a *Linguae latinae exercitatio* (Latin nyelvi gyakorlatok) című művet. A kötetet V. Károly császár 11 éves fiának, Fülöp hercegnek ajánlotta. A könyv bizonyos szempontból válasz volt Erasmus 1518-ban írott *Colloquia* című, eredetileg 70 oldalas nyelvkönyvére, melyet a szerző annyiszor kibővített, hogy végül a csaknem 1000 oldalasra bővült kötetet már nem lehetett tankönyvként használni (Péter, 1911:45; González és Rodríguez, 1999:60). Vives szerint Erasmus „beszélgetései” túl csípősek, ironikusak voltak, és ezért vajmi kevésbé segítették a gyerekek erkölcsi nevelését és nyelvtanulását. Ő maga világos és egyszerű stílusban, kifejezetten a gyermekek fejlettségi szintjéhez igazítva készítette el dialógusgyűjteményét. Mindez persze Vives eltérő habitusából is következett, hiszen míg Erasmus energikus, éles nyelvű férfiú volt, a valenciai humanistát mézszavúnak („doctor mellifluus”-nak) hívták, csendes és visszahúzódó embernek ismerték a kortársai (Guy, 1985:79). A kutatások szerint a párbeszédnek nagyobb része már 1523-ban készen állt, és azokat később egészítette ki, illetve az 1530-as évek történéseit beemelve aktualizálta is a szerző (González & Rodríguez, 1999:55).

Vives nyelvoktatási módszerei nagyon előremutatók voltak, sokáig alig talált követőkre Európában az az elgondolása, hogy elsősorban beszédcentrikusan, és csak másodsorban a nyelvtani szabályokra ügyelve kell idegen nyelvet tanítani. Az ő koráig a nyelvtanítás legfőbb célja a régi szerzők nyelvi fordulatainak, veretes szövegeinek a megtanulása, utánzása volt. A humanizmus idején már több szerző szorgalmazta és kezdte meg a nyelvtanítás megújítását, például a spanyol Antonio de Nebrija (1441-1522) vagy a flamand Johannes Despauterius (1480-1520). Megújultak a korábbi levélgyűjtemények is, de mindemellett szinte töretlen volt a régi klasszikusok kiadása. Vives latin nyelvkönyvéről egy kutató, Watson, azt írta, hogy a spanyol humanista korában egyetlen olyan latinnyelvkönyv sem létezett, mely ezt a praktikus tankönyvet tartalmában, újszerűségében akár csak megközelítette volna, és amely ekkora segítségére lett volna az iskolák tanárainak és diákjainak (idézi: Riber y Campins, 1947:211).

Vives nyelvkönyve végül 1539-ben jelent meg Bazelban, Robert Winter nyomdájában (Riber y Campins, 1947:208). Könyve megírásánál több ókori szerző műveit felhasználta, az elemzők szerint például jól felismerhetők benne a terentiusi nyelvi fordulatok. Furfangos módon fűszerezte a hasznos (nyelvi) tudnivalókat olyan érdekességekkel, melyek megragadhatták a gyerekek képzeletét. A dialógusok olyan témákról szólnak, amelyek érdekelheték az akkori kisdiakokat. A korábbi hagyományokkal szakítva Vives nem történeti hősookról szóló olvasmányokat gyűjtött egybe, és nem is régi irodalmi művekből vett idézetek antológiája a kötet. Módszertani értelemben a

legnagyobb görög filozófusok által használt párbeszédes formát találta leginkább célravezetőnek.

A könyv dialógusai a XVI. század elejének kisgyermekét, diákját körülvevő világról szólnak, megjelenítve több részletében Vives gyermekkorának a színhelyét, Valencia városát. A gyerekek mindennapjai, az iskolai tanítás, az utcai játék, az otthoni légkör, a gyerekek étkezése, ruházódása, tanulásának a bemutatása tölti ki a nyelvkönyv lapjait. A szövegekben szereplő kérdések az akkori diákok kérdései a világról; a jelenetek résztvevői pedig a környezetükhöz tartozó emberek: szülők, tanítók, szomszédok, tanulótársak, cselédek. A párbeszédekben a hétköznapi (otthoni és iskolai) szituációk, a mindennapok tárgyai (például ételek, italok, testrészek, tanszerek, hangszerek, közlekedési eszközök, játékok) nevei szerepelnek. Vives világlátása, emberismerete, gyermekszeretete és páratlan humora egyaránt megnyilvánul ebben a munkában. [A könyv jellemzőire utalnak a humanista életműve kapcsán, egy Vives művéből vett szemelvényhez fűzött kommentárjukban jeles hazai neveléstörténészeink is (Mészáros, Németh, Pukánszky, 2003)].

Manapság, amikor a nyelvkönyvek nagy többsége a nyelvtanulót körülvevő világot tükrözi vissza, Vives latin nyelvkönyvének tartalma cseppet sem tűnik meglepőnek. Saját korában viszont ez a tanuló- és kommunikáció-központú közelítés, a sajátos témaválasztás rendkívüli újdonságnak számított. Nyilvánvalóan ennek köszönhető, hogy a könyvnek óriási hatása volt, számtalan kiadást megért, Ázsiában és Latin-Amerikában is használatban volt. A mű kiadásainak négy és fél száz éves történetét feltáró szerzőpáros, González és Rodríguez monográfiájukban arra világítottak rá, hogy 15 év alatt a – néhány részletétől eltekintve – magyar nyelven máig még nem olvasható mű kiadása több mint 60 esetben történt meg, egy évszázad alatt ez a szám kétszázra, a XX. század végéig pedig félezernél is magasabbra emelkedett, és bizonyos várható még újabb, eddig nem feltárt kiadások előbukkanása és újabb fordítások keletkezése is.

Vives pedagógiai rendszertanának részletei a játékról és a játékosságról

A spanyol származású szerző rendszertanában több helyen is írt az eredményes tanuláshoz, a lélek felüdüléséhez kapcsolódóan a játékosságról, a testi neveléssel kapcsolatosan pedig a mozgásos játékokról. Elődeihez, Vittorino da Feltre (1378-1446) és Guarino da Verona (1374-1460) itáliai humanistákhoz hasonlóan ő is úgy gondolta, hogy a test erősítésének, edzésének az elősegítését kell szolgálni a különböző játék- és mozgásos tevékenységekkel.

Vives szerint kisgyermekkorban meg kell engedni a szabad játékot, aztán később különböző testmozgásokban kell magát gyakorolnia az ifjúnak. Ezt írta: „A gyermeknek alkalmat kell adni a játékra is, mivel ez is elárulja az értelmesség fokát és a jellemvonásokat, főleg egykorúak és hasonlók között, ahol semmi tettetés nincs, hanem a természetes hajlamok szabadon fognak nyilvánulni. (...) Játék közben a gyermekre olykor rá kell bízni a vezetést is, mivel Bias szerint a tiszttség kimutatja a férfi természetét” (Vives, 1935:59-60). A mű 4. fejezetének kiemelt témája a játék fontosságának kifejtése. Itt arról írt, hogy a játékokat úgy kell megválogatni, hogy társuljon bennük a kellemesség az illendőséggel, és ilyennek tartotta a labdázást, a golyózást és a futószámokat. Szerinte a játékokat idősebb személyeknek kell felügyelniük, mivel a játékok célja az, „hogy a test üdüljön fel, nem az, hogy elvaduljon” (Vives, 1935:89). Ennek, illetve az egészség megőrzésének pedig Vives szerint az a célja, hogy a lélek felfrissüljön, azért, hogy az ember el tudja viselni a napi munkát. Ha az időjárás nem engedi a mozgásos játékokat, a szerző szerint mesélni kell, vagy néha megengedhető a kártyázás, a sakk vagy az ostáblán való játék (Vives, 1935:90). *A keresztény nő neveltetéséről* című könyvében kifejezte azt, hogy a lányoknak a fiúktól elkülönülten kell játszaniuk, és helytelenítette, hogy előkelő lányok is érdeklődnek a fegyverjátékok iránt (Vives, 1935:225 és 239).

Játékok, játékosság a latinnyelvkönyv dialógusaiban

Vives latinnyelvkönyvében több olyan fejezet található, ahol a játékokról olvashatunk A IV., *Iskolába menetel* (Euntes in ludum literarium) című dialógusban a Titivilicio nevű szereplő nem tud iskolába menni, mert otthon kell vigyáznia a kis testvéreire. Csontokkal kezd játszani egy cipész fiával, és játékra hívja az épp iskolába tartó társait is. Egyikük, Cirrato, csaknem elcsábul, ám a nagy diák, Pretextato figyelmezteti, hogy kikaphatnak, ha nem a tanulást választják, és emlékezteti arra is, hogy a templomban hallotta, hogy a hazug gyerekek az ördög gyermekei, és nem menekülhet meg a büntetéstől, aki a tanulás helyett játszik (Vives, 1988:10). A következő *Lecke* (Lectio) című jelenetben a gyerekek már az iskolában vannak, és a tanítómester a betűkkel ismerteti meg őket. Lucio ezt kérdezi: „Ma nem játszunk?” Erre egy Esquines nevű diaktársa ezt feleli: „Nem, mert ma munkanap van. Azt hiszed, játszani jöttünk ide? Ez itt nem a játék, hanem a tanulás helye”. Erre Lucio okvetetlenkedik, és ezt mondja: „A latinban miért hívják ludusnak az iskolát?” Esquines ezt úgy válaszolja meg, hogy azt feleli, hogy az iskolában valóban játék folyik, mégpedig a betűkkel; a labdával, a csontokkal viszont más helyeken

3. kép: Labdajáték a régi Valenciában (1881)
(Forrás: Ferro, I. (2010). *Patrimonio histórico español del juego del deporte: la pelota valenciana*. Museo del Juego, Valencia.
URL: <https://tinyurl.com/ybtte3tj>)

lehet játszani. (A latin nyelvben a *ludus* iskolát is, játékot is jelöl, ezt használta ki Vives ebben a párbeszédben.) (Vives, 1988:14) A VI. dialógus, mely *Hazatérés és gyermekjátékok* (*Reditus domum et lusos pueriles*) címmel került a nyelvkönyvbe, a korszak legrészletesebb leírását adja a kisebb és nagyobb gyerekek akkoriban kedvelt játékaikról. (Ebből egy hosszabb részletet l.: a Függelékben) A jelenet szereplői a latin nevekkal ren-

delkező gyerekek: Tuliolus, Corneliola, Scípio, Lentulius, valamint egyikük édesanyja, egy tanító, egy-egy cselédlány és cseléd. Közülük Corneliola az, aki még kisfiú, a többi gyerek az iskolából tart hazafelé, és az utcán kezdenek játszani. A pergő párbeszédéből kitűnik, hogy az akkori gyerekek szinte mindennel, a lehető leghétköznapibb dolgokkal is tudtak játszani: diókkal, apró csontokkal, gombostűkkel, kövekkel, kavicsokkal, és a játékaikban szerették, ha volt valami tét, a nyertes pedig jutalmat kapott a többiektől. (A dialógusban ábrázolt játék során olyan szíjakat tesznek fel tétként, amelyekkel a könyveiket kötötték össze, illetve ami a nadrágjukat tartotta). Megjelent a jelenetben egy említés formájában a kártyajáték is. Az is kiderül a szövegből, hogy a játszadozáshoz a gyerekeknek szükségük volt szülői engedélyre, és az is, hogy az ugyancsak az utcán elhaladó tanító is figyelt arra, hogy a hazafelé tartó gyerekek mit csinálnak, és még az iskolán kívül is igyekezett fegyelmezni őket. Kiolvasható még, hogy a játékokban volt valamiféle hierarchia a gyerekek között: volt, aki irányítani próbált, volt, akit arra utasítottak, szedjen a porból csontokat, volt, aki nagyon visszafogottan viselkedett, és inkább az édesanyja, semmint a játszótársak elvárásainak szeretett volna megfelelni, és érzékelhető a már iskolás, idősebb gyerekek és a kisebb, még írni-olvasni nem tudó kisfiú viselkedése közötti különbség is.

A XXI., viszonylag hosszú szöveggel elkészített, *Ludus chartarum seu foliorum* című dialógus a kártyajátékokról szól. Több szabály, játékfajta épp úgy leírásra került ebben a részben, mint a játékszenvedéllyel, a fogadásokkal és veszteségekkel kapcsolatos gondolat. Mivel a szerző nyelvkönyvét elsősorban a tanuló ifjúságnak szánta, vélhetően ezzel a résszel is próbálta olvasóit a játékszenvedély káros mivoltával szembesíteni. A fejezet párbeszédei

kifejezetten életszerűnek tűnnek, a szereplők között megjelenik egy Valdaura nevű férfi, amely név kis változtatással megegyezett az író németalföldi feleségének családnévvel. Lehetséges, hogy a jelenet többi szereplőjét brugge-i diákjairól formálta. A következő, labdajátékokról szóló, *Leges ludi* című dialógus viszont egyértelműen a szülővárosába kalauzol: Vives gyermek- és ifjúkorában, a XV-XVI. század fordulóján Valencia gazdag és jelentős város volt, ez a latin dialógusok több helyén is említésre került. A könyv jeleneteiben szereplő, az utcákon járkáló emberek például megjegyzik, hogy milyen szépek az épületek, és mennyire látványos maga a város, amelynek tereiről, utcáiról, házairól, palotáiról is olvashatunk. Vives műve mellett más korabeli források is írtak arról, hogy a város utcáin és terein milyen sokszor játszottak változatos labdajátékokat a legkülönbözőbb korú és származású személyek, akadályozva ezzel a járókelőket, és a játék hevében tett kiabálásaikkal, folyamatos káromkodással zavarva a lakosságot, ami több esetben is oda vezetett, hogy a játékokat és fogadásokat tiltó rendelkezéseket vezetett be a városi tanács. A legnépszerűbb játék a *Joc de pilota* volt. (A valenciai labdajátékok történetét a XIV. századtól kezdve Ferro mutatta be (2010); a város és a játékok részletes leírását pedig Bayarri (2004) készítette el.)

Ezekről a labdajátékokról Vives nyelvkönyve XXII. fejezetében írt tehát, felsorolva, hogy az ő korában a város mely részein üzték ezeket a (részben szerencse)játékokat az emberek. (Az egyes utcák, terek elnevezésében a játéktevékenységre utaló kifejezések még későbbi korokban is fennmaradtak.) Művének ebben a fejezetében a szerző három lovag (Borja, Centelles, Cabanilles) valenciai sétáját, a köztük elhangzott, anekdotákkal tarkított beszélgetéseket rögzítette, kitérve ezek között a labdajátékokról mondott szavaikra is. Borja például arról érdeklődött beszélgetőtársaitól, hogy Franciaországban szintén játszanak-e hasonló labdajátékokat, amire azok azt válaszolták, hogy csak Párizst ismerik, ám ott ilyen, nyilvánosan játszott versenyek nincsenek, viszont egyes kerületekben a magánjátékok léteznek. Az is kiderült ebből a dialógusból, hogy míg Valenciában az apró kövekkel felszórt utcákon cipőben,

4. kép: Labdázó gyerekek
 Jacques Stella 1657-es metszetén
 (Forrás: Philadelphia Museum of Art
 URL: <https://tinyurl.com/apc7ake8>)

addig a francia és belga, sima járdával ellátott helyszíneken nemezből készült lábbeliben játszottak az emberek. A nyelvkönyv szövegéből az olvasható ki, hogy a Valenciába érkezett vendégek a mai teniszjáték kellékeihez hasonló, húros ütőkkel ütött, kemény, fehér bőrből készült és kutyaszőrrel megtömött labdákról beszéltek. Vives szülővárosában viszont a *trinquete* nevű labdajátékot könnyebb, gyapjúval töltött bőr- vagy széllabdákkal játszották, amiket át kellett ütni egy kifeszített háló felett az ellenfél térfelére. (A *trinquete* szabályairól l. részletesen: Raposo et al, 2014) Vives – bár más játékokat is felsorolt művének ebben a részében – megjegyezte, hogy a diákfiúk körében a labdajátékok a legnépszerűbbek, és hangsúlyozta azt is, hogy csak tanáruk engedélyével játszhatnak efféléket. Arról, hogy milyen fontos megválasztani a játék helyes idejét, s mi a játék célja, a könyvben ez áll: „az első törvény az, hogy mikor kell játszani. az ember komoly dolgokra teremtett, nem a tréfálkozásra és játéokra” – mondja Centelles. Így folytatja: „A játékok, kétségkívül, azt segítik elő, hogy a komoly dolgoktól megfáradt lélek felüdüljön. Így akkor kell játszani, amikor a lélek vagy a test elfáradt...” (Vives, 1988:128). Ugyanazt foglalta itt össze Vives, mint a korábban bemutatott pedagógiai rendszertanában. A második törvény szerinte az, hogy jól kell megválasztani, kivel játszik az ember, a harmadik pedig az, hogy mit, vagyis nem mindegy a játék típusa. Fontos szerinte, hogy ne is olyan legyen a játék, amit valaki rögtön elun vagy elfárad benne, és ne is olyan, ami felkorbácsolja és nyugtalaná teszi a lelket. Arról is írt, hogy aki téteket tesz, ne áldozzon fel sok pénzt, hogy nyugodt tudjon maradni, ha elveszíti. Utalt még a játékosársakkal való nyugodt, tréfás, udvarias viselkedés fontosságára, valamint (6. törvényként) arra, hogy csak addig szabad játszani, amíg a komoly tevékenységekben megfáradt ember felfrissül, kipiheni magát (Vives, 1988:129-130). Műveiben váltakozott tehát a játék megítélése: gyermekkorban, a test erősítése és a lélek felfrissítése szempontjából kifejezetten jónak tartotta, és igenelte a játékos tanítást is. A szerencsejátékok iránti, sokszor féktelen szenvedélyt viszont – több kortársához hasonlóan – károsnak, bűnösnek, kerülendőnek vélte, és több szöveghely mutatja a könyveiben, hogy igyekezett ettől óvni az ifjúságot. Egyértelmű volt az, a műveiben többször leírt gondolat is, hogy a munka és a tanulás a kora gyermekkor időszakát leszámítva mindig előbbre való, mint a játék, illetve az, hogy a fiúk nem játszhatnak együtt a lányokkal.

Összegzés

Juan Luis Vives, a kortársai által „második Quintilianus”-nak nevezett tudós olyan humanista volt, aki az érdekes, játékos, élményekkel tarkított tanítási módot tartotta célravezetőnek, ahogyan pedagógiai rendszertanából és latinnyelvkönyvéből is kiderül. Ez utóbbi műve életszerűen tükrözi saját kora gyermekvilágát és iskolai mindennapjait, Raposo és szerzőtársai elemzésükben az 1530-as évek metszetében európai vademecumnak tartják a kötetet. Ebben – számos más, a diákok mindennapjaiból vett téma mellett – a játékokról, valamint a gyerekek és felnőttek körében akkoriban egyaránt népszerű labdajátékokról is szó esett. A Vives korszakát követő évszázadokban készült, a gyermekkortörténet szempontjából kulcsfontosságú forrásoknak már jelentős és dinamikusan növekvő volt a száma. Ezek között különösen újdonságot jelentettek az illusztrált kiadványok és a művészeti albumok, mint például Jacques Stella puttószerű, mezítelen gyermekeket játék közben, illetve játékeszközökkel ábrázoló, páratlan forrásnak számító metszetképei. Ezek mellett a látványos alkotások mellett azonban egészen a XX. századig Vives szöveges leírásai is igen népszerűek, és más szerzők számára inspirálók voltak, és műveinek – akár a játéktörténet, akár más tématerületek szempontjából való – értelmezése és említése napjainkban (kis képzavarral élve) újra a reneszánszát éli.

Felhasznált irodalom

- Bayarri Gómez, J. V. (2004). El juego de la pelota valenciana en tiempos de Juan Luis Vives. *Serie histórica*, 26, 135-158.
URL: <https://tinyurl.com/bp9ybuyj>
- Belmas, E. (2006). *Jouer autrefois. Essais sur le jeu dans la France moderne. (XVIe-XVIIIe siècle)* Champ Vallon, Seyssel.
URL: <https://tinyurl.com/2sjvr959>
- Costa, S. de (1520). *Tractatus perutilis super ludis licitis et illicitis editus et pluribus denique labeculis extersus: cis Alpes caracteribus eneis nunc primum excusus*. Ioannem Fabri Calchoty, Tolose.
- Ferro, I. (2010). *La pelota valenciana*. Museo del Juego, Madrid.
URL: <https://tinyurl.com/ybtte3tj>
- González, E. G., Rodríguez, V. G. (1999). *Los Diálogos de Vives y la imprenta. Fortuna de un manual escolar renacentista (1539-1994)*. Institució Alfons el Magnànim, Valencia.
- Gouyn, O. (1550). *Le Mespris et contennement de tous jeux de sort*. Charles L' Angelier, Paris.
- Guy, A. (1985). *Historia de la filosofía española*. Tomo 3. Anthropos Editorial, Barcelona.
- H. Kakucska, M. (1985). Juan Luis Vives és Pázmány Péter a nőnevelésről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 89(4-5), 479-485.
URL: <https://tinyurl.com/3y9vbyb6>

• A tanulmányban előforduló webes hivatkozások legutolsó ellenőrzési időpontja: 2024. december 28.

- H. Kakucska, M. (2007). Joannes Ludovicus Vives és a „Linguae Latinae Exercitatio”. *Classica, mediaevalia, neolatina*. 2, 51-61.
- H. Kakucska, M. (2013). Vivesz János Lajos, Pázmány Péter, Juan Luis Vives (Orczy Lőrinc) és Hargittay Emil. In: *Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Mondat Kft, Vác.
URL: <https://tinyurl.com/49w6rm3b>
- Kéri, K. (1993). Juan Luis Vives élete és művei. In: Balogh László (szerk.): *Vivestől Kodályig*. OPKM, Budapest. Neveléstörténeti Füzetek 12. 3-11.
URL: <https://tinyurl.com/3uz6xvk8>
- Kéri, K. (2017). Egy páratlan gyermekkortörténeti forrás a reneszánsz korból: Vives latin nyelv-könyve. In Németh, A., Pukánszky, B. (szerk.). *Gyermekek, iskolák, tanárok – egykoron és ma*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 43-51.
URL: <https://tinyurl.com/23fsmx76>
- Mészáros, I., Németh, A. & Pukánszky, B. (szerk., 2003). *Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Péter, J. (é.n. [1911]). *Erasmus nevelési eszméi*. Gyulafehérvár. (Különlenyomat a gyulafehérvári gimnáziumi értesítőből)
URL: <https://tinyurl.com/4a9w297n>
- Porto-Bompiani, G. (1973). *Diccionario de Autores de todos los tiempos y de todos los paises* Tomo 3. Montaner y Simon S. A., Barcelona.
- Prat, V. A. (1981). *Historia de la literatura española*. Tomo 2. Gustavo Gili, Barcelona.
- Raposo Gaitán, J., Sánchez García, P., Salazar Abades, D. (2014). *Luis Vives y su relación con el juego y el deporte*. Museo del Juego, Madrid, Num. 37: Luis Vives.
URL: <https://tinyurl.com/4zry2282>
- Riber y Campins, L. (1947, trad., ed.). *Juan Luis Vives: Obras completas*. Tomo 1. (Riber y Campins előszavával.) Aguilar, Madrid.
- Stella, J. (1657). Les Jeux et plaisirs [sic] de l'enfance, invantez par Jacques Stella et gravez par Claudine Bouzonnet Stella. Paris.
- Szlávy, P. (ford., 1779). *Böltességhez vezető-út mellyet Deák nyelven ki-adott régenten Valentziai Vives János Lajos Most pedig azzal Magyar nyelvben édes Hazája nevendék Iffjainak kedveskedik Szlávy Pál*. Pest.
- Vives J. Lajos (1935). *Válogatott neveléstudományi művei*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Péter János. Nyom. a Minerva sajtóján, Kézdivásárhely.
URL: <https://tinyurl.com/5n8sxp8z>
- Vives, J. L. (1947). *Obras Completas II. t*. M. Aguilar, Madrid.
URL: <https://tinyurl.com/2yrkx46t>
- Vives, J. L. (1988). *Diálogos. Fábula del hombre. Templo de las leyes*. Intr., trad., notas: Alcina, J. F. Ed. Planeta, Barcelona.

Függelék

VI. dialógus (részlet): Hazatérés és gyermekjátékok.

(Részlet a nyelvkönyvből)

- Tuliolus: Scípio, Lentulius, gyertek játszani!
Scípio: Mit játszunk?
Tuliolus: Gurigassunk diót!
Lentulius: Van nálam pár szem, de ezek töröttek meg romlottak.
Scípio: Fogadjunk dióhéjba!
Tuliolus: Mi hasznom lenne belőle? Jóllehet, húszat is nyernék, nem lenne belül semmi, amit megehetnék.
Scípio: Én, ha játszom, nem eszek. Ha enni akarok valamit, hazamegyek anyámhoz. Ezek a dióhéjak arra jók, hogy házikókat építsünk a hangyáknak.
Lentulius: Játsszunk páros-páratlant gombostűkkel!
Tuliolus: Jobb lenne, ha csontokat hoznál.
Scípio: Hozzál, Lentulius!
Lentulius: Ott vannak.
Tuliolus: Milyen porosak és olyan piszkosak, és nincsenek eléggé letisztítva a hústól. Nem is simák. Dobd el!
Scípio: Ki a kezdő?
Lentulius: Én vagyok. Mibe fogadunk?
Scípio: A szíjakba.
Lentulius: Nem akarom elveszíteni őket, mert otthon a dajka megver.
Tuliolus: Mi legyen a tét, ha legyőzlek?
Lentulius: Fricskák.
Tanító: Mi ez itt a földre dobva? Széttépitek a ruhátokat és a zoknitokat, és ráadásul ilyen piszkos helyen. Miért nem sepritek fel előbb a földet, és úgy ültök le. Hozz egy seprűt!
Tuliolus: Szóval, mibe fogadunk?
Scípio: Egy gombostű minden pontért.
Tuliolus: Kettő jobb volna.
Lentulius: De nekem nincs tűm, a tű helyett tegyünk inkább cseresznyeszárakat.
Tuliolus: Hagyd ott! Játsszunk úgy, hogy én, te és Scípio.
Scípio: Én a gombostűmmel akarok játszani.
Tuliolus: Adj először csontot, majd nyersz a fogadáson.
Scípio: Nem biztos, mert te csalsz a játékban.
Tuliolus: Ki csal, mikor azt mondod a fehérre, hogy fekete?
Scípio: Csúfolyj, amennyit csak akarsz, de most nem te fogod elvinni a tűket.
Tuliolus: Jól van, megbocsátok, de játszunk már az elsőt, és jó szerencsét adjon nekem az Isten.
Scípio: Vesztes vagy.
Tuliolus: Gyerünk, a téteket.
Lentulius: A csontokat, kérlek!
Tuliolus: Gyerünk a maradékkal!
Lentulius: Gyerünk!
Cselédlány: Vacsorázni, gyerekek! Sose hagyjátok abba a játékot?
Corneliola: Ez a játék unalmas, játszunk festett kavicsokkal!
Tuliolus: Fessünk köröket erre a kőre szénnel és mésszel!

- Scípío: Én jobban szeretem a vacsorát, mint a játékot, visszaveszem a gombostűimet, mivel a csalásaitok miatt vesztettem el.
- Tuliolus: Emlékezz csak vissza, tegnap te raboltad ki Cetegót. Senki nem tud mindig szerencsés kézzel játszani.
- Corneliola: Hozd a kártyát, kérek, a kredencen van, balra.
- Scípío: Jobb lenne inkább máskor; most nincs időm, mert már túl sokat időztem, félek, hogy a dajkám pusztá haragból vacsora nélkül zavar az ágyba. Te, Corneliola, hozd el holnap délután ezeket a kártyákat!
- Corneliola: Ha megengedi anyánk; jobb volna most játszani, mikor megengedte.
- Scípío: Többet ér most vacsorázni, mivel hívnak.
- Cselédlány: Sose hagyjátok nekem, hogy nézzem, ahogy játszotok?
- Corneliola: Hagynánk mi szívesen, ha te meg hagynád, hogy játsszunk; mivel téged szórakoztat, ha nézed a játékunkat, neked meg hagynod kell, hogy játsszunk.
- Cseléd: Szevasztok gyerekek; Mikor jöttök? A vacsora már félig kész van, csak kevés hiányzik, ki kell venni a húst, és tálaljuk a sajtot és almákat.

Forrás: Vives, Juan Luis (1947).
Obras Completas II. t. M. Aguilar, Madrid, 890-891.

*Az eredeti latin szövegváltozat,
valamint az angol fordítás felhasználásával,
spanyolból fordította: Kéri Katalin*